

ОСВІТА НА ЗАПОРОЗЬКІЙ СІЧІ

Історія запорозького козацтва у вітчизняній історичній науці висвітлена досить широко і представлена значною кількістю монографічних досліджень. Тим часом питання культури, зокрема освіти запорозького козацтва, залишаються майже невивченими. Існуючі розвідки, проблеми в цілому не розв'язують.

Освіта на Запорозькій Січі досягла найвищого рівня розвитку у ХУІІІ ст. Дані 1763 і 1779 рр. свідчать, що із сотні козаків в одному курені письменних було 53 чоловіки, в іншому із сотні письменних нараховувалось 60 чоловік.

1763 р. курінні атамани і деякі старші козаки дали в Кіш розписку суворо дотримуватись всіх звичаїв внутрішнього благоустрою в своєму війську: на підтвердження поставили підписи, хто вмів писати, то письмом, а хто не вмів, то хрестами. Тоді на 13 неписьменних в одному курені виявилось 15 письменних. 1779 р. вже після падіння Січі, коли запорожці привягали на вірність російському урядові, з 69 чоловік, які присягали, 37 виявилось письменними, тобто 53,6 %. Про це свідчить повідомлення князя Потьомкіна Азовському губернатору генерал-поручику Черткову від 7 серпня 1779 р.

Досить таки високий рівень освіти на Запорожжі пояснюється тим, що там були школи, в яких козацтво навчалось грамоти. Вони існували у трьох видах: церковно-приходські, монастирські і січова, найвища школа.

Церковно-приходські школи існували майже при всіх приходських церквах запорозького поспільства. Ці школи знаходились в паланках по слободах, зимівниках і хуторах. У запорожців був такий звичай, що коли вони мали де в селі будувати церкву, то без шпиталю та без школи не будували її. Церква з дзвіницею, по один бік її шпиталь, а по другий школа складала невід'ємну ознаку всякого православного приходу в запорозькому краї. Так, у "Ведомостях о числе козаков в слободах" від 1770 р. згадується школа в слободі Курилівці.

Монастирські школи існували при Самарському Пустинно-Миколаївському і Нехворощанському монастирях, які знаходились відповідно на території Самарської і Орельської паланок. Школа при Самарському Пустинно-Миколаївському монастирі виникла разом з його першою церквою, приблизно у 1576 р. Тоді на великому острові між річкою Самарою і її рукавом Самарчиком запорожці побудували першу в своїх "вольностях" дерев'яну церкву з шпиталем, дзвіницею і школою. Запорожці виписали для церкви ієромонахів з київського монастиря і забезпечили її релігійними книгами. 1602 р. цю церкву перетворили в Самарський Пустинно-Миколаївський монастир.

1659 р. запорожці взялися за відновлення зруйнованої татарами церкви в Самарському монастирі: незабаром на місці невеликої церкви, яка згоріла, виникла велика і краща, як і раніше, з шпиталем, дзвіницею і школою. Школа при Самарському Пустинно-Миколаївському монастирі – перший зародок освіти на Запорожжі.

Найбільше даних збереглося про січову школу. Сучасник, військовий інженер Мишецький, який знаходився в Запорозькій Січі з 1736 по 1740 р., писав, що "певчие у них все обучаются в учрежденной их школе, которых казаки запорожские, по родству и по другим случаям берут из Малороссии, а привели в Сечу, некоторые богатые, в оную школу отдают вместо детей своих, оные и самовольно из Киева и из Польши приходят." Школярів, за свідченням одних авторів, знаходилось в Січі понад 30 чоловік, за свідченням інших – до 80, з яких 30 дорослих і 50 підлітків. Січові школярі вибирали із власного середовища двох отаманів... одного для школярів молодшого, іншого для школярів старшого віку. Ці отамани зберігали в себе шкільні гроші і могли бути замінені самими ж школярами. В функції отаманів входило також забезпечення школярів продуктами харчування й іншими життєвими потребами.

Скарбниця січової школи поповнювалася пожертвуваннями з боку парафіян, а також від колядування під вікнами січового товариства та поздоровлення його на свята Різдва Христового, Нового Року і Христового Воскресіння. Школярі ще дзвонили в

дзвони і читали псалтир по померлим і вбитим, продавали ладан в церкві, за що також отримували плату як продуктами, так і грошима.

Скальковський вказує ще й на інші статті доходу січових школярів. Він пише, що "криме обыкновенных пожертвованных, войско при разделе жалованья, провианта, доходов с питейных домов, лавок, рыбных и звериных ловель, даже воинской добычи, одну часть, обычаем узаконенную отдавало на церковь, а другую на школу". Школярі одержували ще певну долю від бойових запасів свинцю і пороху, які щорічно присилалися з Петербурга в Січ на все запорозьке низове військо. Деякі школярі частково були на утриманні тих козаків, які їх /школярів/ привезли в Січ.

Козацтво в усі часи піклувалося про школярів. Дидаскал зобов'язаний був доповідати про успішність учнів і стан їхнього здоров'я самому кошовому отаманові, а той з свого боку, завжди радив, як учинити в тому чи іншому випадку. Дидаскал січової школи ієромонах Леонід писав наприклад, прикордонному лікарю Ломану: "... на пораду пана кошового, виїхав я був із своїми школярами в луки на свіжу воду й був до минулого листопада останніх чисел..."

Січові школярі вчилися молитов, співам, читанню і письму. Вчителям як січової, так і монастирських шкіл були монахи, що присилались з Києва, усі з"вищою освітою і всі доброго життя і високого розуму".

Після закінчення січової школи частина її випускників іноді лишалась при школі, продовжуючи жити артільним тробом. Вони навчали новаків грамоти, брали участь у церковних відправах. Інша частина випускників працювала канцеляристами у Війську Запорозькому. Решта розходилась по парафіях, як церковні читці, хоровики і священники.

Немає даних про кількість шкіл в Запорозькій Січі. Але виходячи з того, що майже при кожній церкві в запорозьких "вольностях" була школа, можна встановити приблизну кількість шкіл. Д. І. Яворницький вказує, що на Запорозжжі існувало 44

церкви. В своїй "Истории запорожских казаков" він детально описує кожну церкву. З цього можна зробити висновок, що в Запорозькій Січі було 44 школи. Звичайно, така кількість шкіл може здатися перебільшеною, але якщо взяти до уваги, що в ХІІІ ст. на території Запорозької Січі проживало 100 тисяч населення, а кількість учнів в школах була невелика, то таке число шкіл цілком реальне.